

tató oldal (4), ahol az idelátogató olvashat röviden a 15. század könyvnyomtatásának jellemzőiről, és kicsit közelebről megismerkedhet a szegedi könyvtárban található néhány kötettel, a magyarországi szerzőkkel, a korszak egyik nyomdájával. A 'Régi magyar könyvművészet' című oldalon (5) a magyarországi könyvnyomtatás első századainak egy-egy fontosabb termékét mutatjuk be. Az úgynevezett 'Barokk katalógus'-t bemutató kiállításrésznél még csak néhány oldala, az *Ulisse Adrovandi* életművével kapcsolatosak érthetők el a szerző 'Monstrorum historia' című munkájának rekordjához kapcsolva. (6)

A hálózaton elérhető OPAC-ok használata, a számítógépes kölcsönzés lehetősége, az interneten elérhető szövegek letöltése valószínűleg soha – legalábbis még nagyon sokáig – nem fogja kiváltani a könyvtárba járást és a böngészést könyvekben, katalógusokban, mint ahogyan a virtuális képtárak felkeresése sem azonos élmény egy műzeumi sétával. Az azonban nyilvánvaló, hogy a hálózaton keresztüli katalógushasználat, az anyagok egyes részeinek virtuális bebarangolása segítheti a felhasználó valódi könyvtárlátogatásának előkészítését és a távoli könyvtár megismerését.

Jegyzet

(1) *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta Bibliothecaria. Szerk.: KARÁCSONYI Béla, majd MONOK István

Tomus IX. Fasciculus 1. Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi piaristák könyvtára. Összeáll.: VARGA András. Szeged, 1986. XIV, 88 old.

Tomus XI. Fasciculus 4. Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi minoriták könyvtára. Összeáll.: VARGA András. Szeged, 1991. 62 old.

Tomus XII. Fasciculus 4. Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi alsóvárosi ferences könyvtár. Összeáll.: KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1991. 62 old.

Tomus IX. Fasciculus 3. Régi könyveink és kézirataink katalógusai. XVI. századi könyvek. Összeáll. KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1986. XII., 216 old.

Tomus XI. Fasciculus 1. Régi könyveink és kézirataink katalógusai. Régi magyar nyomtatványok 1700-ig. Összeáll. VARGA András. Szeged, 1991. IX., 188 old.

(2) <http://www.bibl.u-szeged.hu/~clio/oldbook/index.html>

(3) <http://www.bibl.u-szeged.hu/~clio/oldbook/html/hist.html>

(4) <http://www.bibl.u-szeged.hu/~clio/oldbook/inc/html/inc.html>

(5) <http://www.bibl.u-szeged.hu/oldbook/index.html>

(6) <http://www.bibl.u-szeged.hu/~kevehazi/barokk/ua.htm>

Keveházi Katalin

A roma-pedagógia előzményei és jelene

A Haraszti Miklós vezette Gerilla-együttes hamar betiltott pol beat-száma ('Umblav tu phenye') mellett alighanem Sára Sándor dokumentumfilmje, a 'Cigányok' s méginkább – az egyébként szintén sokáig dobozban őrzött – játékfilmje, a 'Földobott kő' tudatosította a maga katarziséval a hetvenes évek elején a mára derékhaddá érett hazai értelmiségben, hogy cigánykérdés létezik.

Az sem érdektelen, hogy az emlegetett művek voltaképpen eredeti szándékuk szerint is túlmutattak az etnikum sorsproblémáinak feltáráson: az egész akkori magyarországi társadalom diszfunkcióira kívánták ráterelni a figyelmet – ezért is lett sorsuk a politikai elhall-

gattatás. Emlékezzünk csak a Sára-játékfilm jelképes zárómotívumára: a görög forradalmárok mintáján nevelkedett, ám a létező szocializmus drámai konfliktusai miatt válságok közt vergődő ifjú főhős az erdei cigánytelepen, a természetközeli, ám nyomorgó – vagy nyomorgó, de ter-

mészteközeli – közösségben talál lelki békét, emberi tartást, közösséget, szolidaritást, mígnem a megjelenő-fellépő fertőtlenítő brigád a náci koncentrációs táborok fehérköpenyes orvosaira emlékeztető brutalitással a szó szoros értelmében szétveri az idillt.

A pedagógia, az oktatás világában még lappangott a felismerés. *Kremsier Edit* emlékezetesen szép s a maga idejében népszerű, egyúttal több díjat is elnyert filmet készített *Halasi Márta* ifjúsági regényéből („Utolsó padban”). Az ifjúsági művek obligát dramaturgiája szerint a főhős, a konzolidált osztály (értsd: iskolai osztály) egyetlen cigánytanulója, ugyan nehéz kalandok után, de mégiscsak boldog elfogadást nyer (beilleszkedik) a fiatal tanárnő következetes – ma így mondanánk: szociálpedagógusi – ténykedése nyomán. (Egyébként a korabeli irodalom gyakori szereplője volt a tiszta tekintetű, tiszta akaratú, megkísértett, de helytálló pedagógusnő, emlékezzünk *Gergely Márta* „Sárfényes”-ére vagy *Galambo Lajos* „Keserű lapu”-jára. Még nem volt itt az ideje annak a dezillúzióknak, amelyet néhány év múlva például *Czakó Gábor* kritikus „Iskolavár”-a vagy *Jókai Anna* mélyről jövő tudósításai jeleztek.) A filmet a remekül játszó, tündéri lényű főszereplő cigánylány vitte sikerre, az ő játéka hitelessége tette a mű üzenetét.

Ha a korszak más kulturális folyamatait idézzük fel, akkor szembetűnik, hogy *Csenki Imre* kórusfeldolgozásai, illetve az Állami Népi Együttes felékesített táncos-életjátékos feldolgozásai mutatják fel a cigány-folklórt, aztán – a magyar falu szolid polgárosodását kísérően – először *Kovács Apollónia*, majd *Gaál Gabriella* és *Madarász Katalin* lesznek különösen népszerű médiasztárokká. A kávéházi cigányzene kultúrpolitikailag túrt, bár meglehetősen lenézett világa mellett – egy populárisabb-plebejusabb, a cigány-folklór új stílusú rétegeit megszólaltató újabb hangokban volt valami realizmus. Aztán jött a horváthpista-korszak: ugyan ez már nem annyira stilizáltan, a média szabályai szerint sörívás mellé commercializálódva. E folyamat végén bukkant elő mindmáig mintaadóan

(sok követőre találva) a Kalyi Jag, amely autentikus anyaggal, autentikus előadásmóddal e kultúra mélyrétegeire hívta fel a figyelmet. (Ne feledjük azonban: ezt a folyamatot, az etnikum média-integrációját végül a rap műfajában megszólaló Fekete Vonat teljesíti be.)

Hasonló volt a folyamat a néptáncban is – csak éppen kisebb médianyilvánosság előtt: az amatőr együttesekben feltűnt *Balázs Gusztáv* és „iskolája”. Az autentikus anyagot igényesen gyűjtő és feldolgozó, színpadon is hatásosan bemutató, az etnikumhoz tartozó szakember fellépését követően a bartóki paradigmát követő kiváló koreográfus, *Foltin Jolán* igyekezett a nemzeti táncszínházi kultúrába integrálni mindezt. Modern, szubjektív táncnyelvűvé formálta a nyersanyagot több jeles koreográfijában is.

A tévé „Ki Mit Tud” műsoraiban ekkorra rendre feltűntek a cigányság szószólói, olykor későbbi politikai-közéleti szereplői is. Különösen a Szabolcs-Szatmár megyei közművelődés-szervezők adtak arra, hogy régiójukból tehetséges, közösségük sorsáról hitelesen valló fiatal cigányemberek jussanak térhez, nyilvánosságához (később többük tragikusan félbemaradt sorsáról, olykor életéről kapott tudósítást az értük szurkoló fővárosi értelmiség).

Az irodalomba *Lakatos Menyhért* tört be (fejlődésregényéből jó darabot vitt színre a végnapjait élő Déryné Színház is), s aztán jöttek a többiek (*Choli-Daróczi*, *Balogh Attila* stb.). Igazán nagy port az irodalmi életben *Bari Károly* fellépése vert fel. Az ő munkássága üzent a pedagógiának is, hiszen „Tűzpiros kígyócska” című népköltészeti antológiájában az óvoda, iskola világában is hasznosítható mondókák, játékok s alkotások jelentek meg.

Ne feledjük azt sem: ekkor fedezték föl *Balázs Jánost*, a salgótarjáni naiv festőt! *Péli Tamás* pályakezdését. S – újra csak érintkezés a pedagógiával – a komlói, pécsi *Pongrácz Éva* gyerek-tanítványai ekkor tűnnek fel, aratnak nemzetközi sikereket, az *Orsós-* és a *Kalányos-*testvérek válnak a *Bernáth Elek* alapította zánkai Gyermekgaléria reprezentatív alkotóivá. Az ő

munkáik ékesítik a fénykorától búcsúzó Móra Ferenc Könyvkiadó jeles cigányeme-se-kiadásait.

Nem lenne teljes a felsorolás, ha *Schif-fer Pál* dokumentum-játékfilmjét, a „Cséplő Gyuri”-t nem említenénk. Az otthon és a munkásszálló közt lélekben-testben ingázó főhős küzdelme ezúttal is az asszimiláció drámája: mindenesetre a jelentős „élet-elbeszélők” sorába lépett a csaknem kortársunk „boldog ember” a maga „oral history”-jával. (Majd 1990 után jelenik meg az angol szociológus, *M. J. Stewart* könyve, a „Daltestvérek”, melyben erős szocializmuskritikával a „munkásszállási szocializáció” éles kritikájában az kap hangsúlyt, hogy a cigányság proletarizálása rosszul sikerült modernizáció, a radikális kultúra-vesztés betetőzése volt.)

Egyszóval, a meghatározó (ezenközben új helyét kereső) értelmiség küzdött a jelenséggel, értelmezni próbált, jelzéseket adott. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk: előkészítette *Kemény István* kemény szociológiai kutatómunkáját, melyet máig meghatározó új tudásnak tekintünk a magyarországi cigányságról.

A politika óvatosan hallgat, látszik: szeretné ezt a konfliktust megúszni, bár érzi: a korábbi spontán asszimilációs stratégia nem hoz megoldást. Egyetlen disszonáns hang vegyül az értelmiségi kórusba, *Vekerdi József*, aki a cigánykultúráról, annak másságát, annak autentikus voltát igenlőktől eltérően szakkönyvben akarta bizonyítani, hogy nem létezik. A cigány népmeséről írta le, hogy az bizony csupán „lesúlylyedt kultúrjav”, amúgy „cigánymódra” összelopkodott motívumhalmaz. (Mélto választ néhány évvel később az erdélyi – kisebbségi – folkloristától, *Nagy Olgától* kapott, aki remek levezetéssel igazolta, hogy a cigány meséknek az európai tündérmesék dramaturgiájától való eltérésében nem szerkesztési hányavetiség, hanem egy más társadalomkép konzekvens tükre mutatható ki. Ezzel a bizonyítással már időben is közel járunk ama rendszer végéhez. Az erdélyi magyarság egyébként többször is írásban juttatta kifejezésre: fontos gesztusnak tekinti, hogy a marosvá-

sárhelyi pogrom idején 1990-ben a helyi cigányok a magyarok védelmére keltek. Mint ahogy – a hála iránti kötelezettségünkre más vonatkozásban szintén Nagy Olga figyelmeztet – a magyar folklór archaikus rétegeinek adatközlői közt rendre ott találjuk a faluszéli, az archaikus emlékeket tovább őrző cigányembereket. Jelképes tény, hogy *Ráduly János* kibédi találókérdés-gyűjteményében a helyi tanító néni és a cigány útkaparó szinte egymással versengve tudta a legtöbb adatot.)

A Csapi-i cigánykollégium talán az első pedagógiai innováció, mely a cigányidentitás figyelembevételével szervezett pedagógiai folyamatokat. Volt is vita körülötte. Még tán a „pozitív szegregáció” fogalmát is emlegették akkoriban. Mindenesetre megindultak azok a pedagógiai kezdeményezések, melyek immár nem az egyes cigánytanuló segítése jegyében léptek fel, hanem a közösség egészének iskolázására kerestek megoldást.

Többen nekilendültek – még az OPI is a nyolcvanas évek fordulóján – a cigány nyelvoktatásnak, az iskola számára viszonylag könnyen „befogadható” cigány nyelvten és szókinccs összeállításának. A nyelvi szocializáció érdekelte a pszicho/szociolingvisztikusokat is, e területen *Réger Zita* kutatási kiemelkedőek voltak. *Derdák Tibor* Magyarmecskén arról lett nevezetes, hogy a helyi beásokat francia nyelvre tanította, az akkor még kötelező, ám reménytelen orosz helyett.

Sokan vélték úgy, hogy a cigánygyerekek neveléséhez éppenséggel az újra felfedezett alternatív pedagógiák alkalmazása kívánatos. *Freinet*, *Steiner*, *Rogers*, illetve a munkaiskola technikai és eszméi villantak fel a rövidebb-hosszabb sikerperiódust és közfigyelmet érdemlő, olykor – főleg a Soros Alapítvány segítségével – publikussá váló helyi innovációkban főként vidéken (E próbálkozások kiemelkedő személységei: *Lázár Péter* Nyírteleken, a Kedves-házban, *Imrei István* Tiszabón, a *Pólya-Komaság* házaspár Csenyétén – itt a közösségfejlesztés eszközrendszere is segítségül hivatott –, *Nagy Sándorné* Edeleányban). Kisebb közfigyelmet kaptak a

Jena Plan alkalmazói a ferencvárosi Lenhossék utcában, a drámapedagógiáé a józsefvárosi Erdélyi utcában stb.

A kilencvenes évekre esett a cigány értelmiség kezdeményezése saját, cigány középiskoláinak létrehozására. Az is jellegzetes, hogy ezek a kezdeményezések immár az etnikum elterjedőben lévő önelnevezését használják: a roma kifejezést. Ide tartozik a Gandhi Gimnázium, a tragikusan elveszített alapító igazgatóval, *Bogdán Jánossal* Pécssett, a Kalyi Jag Szakiskola a fővárosban, s a Roma Esély Szakiskola Szolnokon. Jellegzetes, hogy ezen intézmények mind alternatív tulajdonúak is egyben.

A „tömegek” iskolájában pedig gyűltek a bajok. Először *La-dányi* és *Csanádi* adott hírt a szelekció kemény tényeiről a Budapest-vizsgálatban, majd egy évtizeddel később hasonló megállapításokra jutott az ombudsman is, a kisebbségekről szóló emlékezetes *Kaltenbach*-jelentésben. Mint megállapítja: a szegregáció szükségyszerűen sodorja a kisegítő iskolába a cigánygyerekeket – értelmi képességeik-

től függetlenül akár. Aztán jöttek a hírek Kecelről, Salgótarjánból, Karcagról, Tiszavasváriból, akárholonnan: az új iskolaépületbe nem engednek cigánygyerekeket, ők maradjanak a régiben, vagy ballagjanak külön a többiektől. Bár igazolhatóan – *Csekei László* kézíratos esettanulmánya szól erről – nem volt rasszista indulat a hajdúhadházi tanítónőben, mégis szükségyszerűen villant itt a kés cigánygyerekeket sebezve.

A pedagógia nekigyürkőzött: átfogó munkák, tanulmányok születtek, a *Forray* – *Hegedűs* szerzőpár két jelentős kötetet is publikált. Ők „újjászületőnek” nevezték a cigány etnikumot, míg mások inkább meg-

késített nemzetté válásról beszélnek. *Hegedűs T. András* korai halála megakasztotta e kutatások és publikációk folytatását, pedig a szociológia és a szociálpszichológia termékeny együttműködése igen fontos, árnyalatnyi, ám jelentős észrevételekhez vezetett, így például a „kamaszkor-nélküliség”, a „felsőtagozatos/továbbtanulási dráma” jelenségeinek feltárása sok szempontból volt kulcsfontosságú. A kalandozó érdeklődésű *Farkas Endre* is – nem sokkal váratlan halála előtt – a cigánypedagógia felé fordult. Gyerekcigány című kötete fontos opus volt a szakmában. Ebben az időben zajlott *Eiben Ottó* nagyszabású országos vizsgálata a gyerekek fizikai álla-

A kilencvenes évekre esett a cigány értelmiség kezdeményezése saját, cigány középiskoláinak létrehozására. Az is jellegzetes, hogy ezek a kezdeményezések immár az etnikum elterjedőben lévő önelnevezését használják: a roma kifejezést. Ide tartozik a Gandhi Gimnázium, a tragikusan elveszített alapító igazgatóval, Bogdán Jánossal Pécssett, a Kalyi Jag Szakiskola a fővárosban, s a Roma Esély Szakiskola Szolnokon. Jellegzetes, hogy ezen intézmények mind alternatív tulajdonúak is egyben.

potáról, s ez eloszlatta az előítéletet a cigánylányok korai nemi éréséről. Vizsgálataiból éppen hogy az derült ki, hogy a cigánylányok populációjának a szegényes táplálkozás miatt csupán a női tornászválogatottat sikerült „megelőzniük” a fejlettségi listán, fejlődésükben inkább tehát késésben vannak.

Mindent összevéve: kialakult a „romano-pedagógia”, mint interdiszciplináris szakma, az elmúlt hónapok gazdag irodalma is ezt bizonyítja.

A Magyar Tudományos Akadémia (személyesen az elnök) védnököli azt a tanulmánykötetet, mely az ezredfordulós Magyarországot bemutató sorozatban „A cigányok Magyarországon” címet viseli. A cigánykutatás „nehéztüzérsége” jut szóhoz a kötetben, *Havas Gábor*, *Kertesi Gábor*, *Neményi Mária*, *Szuhay Péter*, *Kocsis Károly* és mások, s megszólal Kemény István is. Az átfogó társadalomkutatás a maga szolid empirikus eszköztárával vonul fel a kötetben, higgadtan, a történetiség távlatát sem nélkülözve. Középpontba kerül a tár-

sadalomföldrajz, a demográfia, a mobilitás, a női szerepviselkedések, a foglalkozási és megélhetési stratégiák, a jövedelem, a települési helyzet, s ebben a gazdag összefüggésrendszerben az oktatás is. Drámai kép, ám nem kitörési lehetőségek nélkül.

A Budapesti Tanítóképző Főiskola-Iskolafejlesztési Alapítvány-Minisztérium alkotta konzorcium s *Kovalcsik Katalin* szerkesztő által jegyzett vastok kötet enciklopédiája, alaptankönyve kíván lenni a romapedagógiának. Az interdiszciplinaritás gazdag palettájáról mintegy negyedszázadra visszatekintve szemelvényez a legfontosabb irodalomból. Impozáns szerzőlista Havas Gábertől *Csegey Dénesig*, Neményi Máriától *Rácz Aladárig*. Szociológia, szociálpszichológia, történettudomány, kulturális antropológia, néprajz, irodalomtörténet, művelődéstörténet, esztétika és pedagógia, metodika és memoár. Gazdag bibliográfia és diszkográfia (*Bódi Zsuzsanna* munkáját dicséri) zárja a tartalmat, igen sok értékes információt és gondolatot tartalmazó, a többszempontúságot őrző, a nézetek árnyalatait nem-homogenizáló kötetet. Kár, hogy a bibliográfiának pedagógiai osztálya nincsen.

Az ELTE Neveléstudományi Tanszéke romapedagógiai munkacsoportjának, ha nem is konfrontálódnak hangosan, álláspontja megoszlik. A tanszékvezető körül csoportosuló személyek jobbára úgy vélik, hogy egyszerűen egy jobb pedagógia (a tevékenységi formáiban a progresszív tradícióknak megfelelően szélesedő, gazdagodó, bánásmódjában a szociális egészségre jobban ügyelő, a „legközelebbi fejlődési zónát” pontosan felismerő stb.) elegendő. (Mi tagadás, ez az értelmezés kedvez a roma növendékeknek hiányként, nevelési deficitként való interpretációjának – így tesz például a *Montessori*-módszert alkalmazó *Szegal Borisz*.) Mások inkább követik a bevezető tanulmány szerzőjének, a roma származású *Rácz Sándornak* a felfogását a máságról. Nevezett szerző – némi romantikus posztmodernbe oltva – egyenesen „mármár ontológiai értelemben, más természetű emberi létlehetőség kísérletének” minősíti a cigányság alternatív életformáját.

Vámos Ágnes realista számvetésben sorolja fel a kétnyelvűség előnyeit és hátrányait. A kétnyelvű oktatásban szerzett teoretikus tapasztalatokat nem egyszerűen alkalmazza, hanem azokat a konkrét empiriának felelteti meg. Megkerülhetetlennek tartja tehát a cigány nyelv figyelembe vételét, alkalmazását az oktatási folyamatban, ám célnyelvnek mégiscsak a közéleti kommunikációban lényeges magyart tekinti.

A Soros Alapítvány olyan pályázatot hirdetett, melyben a tehetséges roma származású diák, egyszersmind pedagógusmentora is ösztöndíjhoz jut. A program tapasztalatait esettanulmányokban összegző írások legjavából válogatott *Vámos Ágnes* egy kötetre valót a „Mestersége: tanár” című sorozatban. (Ebben a válogatásban szerkesztői munkája szemmel láthatóan ki is merült. Az írásban nem egyszer gyakorlatlan szerzők íráshibái benne maradtak a könyvben, s ami még fájóbb hiány: a szerzőket bemutató jegyzék is elmaradt.) Mindenesetre a kötet anyaga szemléletesen bizonyítja: a járható út – ha nem is könnyen, s nem is drámai kudarcok nélkül – a differenciális pedagógiának olyan alkalmazása, ahol egy tanulóhoz egy felelős mentor valószínű szociálpedagógiai-családgondozói-keresztanyai szerepben rendelődik hozzá, s e munka meg is van fizetve.

A Józsefvárosi tanoda sajátos intézmény iskola és nem-iskola határán. Olyan – a napköziotthon intézményének eredeti rangját helyreállító-visszaállító – napközi otthon (a tanulás, a kultúraörzés és kultúraátadás, a közösség- és személyiségfejlesztés melegedő helye), ahová több iskola roma tanulói járnak (eredeti tanulói jogviszonyuk megőrzésének tudatos vállalása mellett). Az intézményteremtés kálváriájába az alapító igazgató, *Szőke Judit* szerkesztette könyv avat be.

Nyilván a két pártfogó lektor, *Kereszty Zsuzsa* és *Kovalcsik Katalin* különböző tanácsainak köszönhetően váltakozik *Lakatos Mihály* könyvének műfaja a módszertani könyv (tudniillik a napköziotthoni nevelőmunkáé) és a memoár (tudniillik egy emberfeletti erőfeszítéssel értelmiségi sorba, elkötelezett pedagógussá, hiteles emberré

emelkedett cigányember fejlődéstörténete) között. Ez az eklektika tükröződik a könyv burjánzó címében is. Nehéz a bíráló helyzete: az életút előtt meghatott tisztelet, a mű ugyanakkor igazán nem tesz hozzá tudásunkhoz – akkor sem, ha például ilyen gondos táborvezetői metodikát régóta nem olvashattunk. A kötet gondosabb olvasó-szerkesztői munkát igényelt volna.

Bár az UNESCO támogatta a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola kiadásában megjelent munkát, a kötet kivitele méltatlan tartalmához. A gyerekalkotások reprodukciói kulcsfontosságúak, ám nyomdai minőségük kritikán aluli. A könyv valójában *Pongrácz Évának*, a komlói festőgyerekek legendás, konzseniális tanárának, mondhatni élő klasszikusának emlékműve, s ezt *Deme Tamás* utószava is hangsúlyozza. *Várnagy Elemér* kísérőtanulmánya a másság kvarkjait keresi a rajzok, képek elemzésében, sok esetben rá is talál, csatlakozván azon kutatási eredményekhez, melyek a cigánygyerekeknel szignifikánsan kimutatható kreativitást tekintik stratégiai kiindulópontnak a képesség- és személyiségfejlesztésben.

Tiszabó neve többszörösen is szerepel a cigány-magyar együttélés művelődéstörténetének térképén. Itt vállalkozott beteljesületlen kísérletre *Bognár Szabolcs*, a korán eltávozott jeles szociálpolitikus. S lassan évtizede lesz annak is, hogy *Imrei István* váratlan húzással a legkorszerűbbek egyikével, a Freinet-pedagógia technikáival foglalkoztatta a helybéli romagyerekeket. A szabad önkifejezés meggyőző dokumentuma volt az iskolások maguk készíttette lapja: a Palacsinta. Sokszorosított példányai szinte szamizdatként terjedtek az értük szurkoló értelmiségi körökben. A Palatinus kiadó vállalkozásában 'A palacsinta hangja' címmel megjelentetett kötet voltaképpen emlékmű. A 1992-és 1996 közti időszak legsajátosabb, legérdekesebb gyerekírásait adta ki könyv formában. Pontos, hiteles, legalább szabadon fogalmazott önvallomások egy korántsem szabad létről.

Több mint kuriózum *Hegedűs Sándor* improzans munkája, melyben két évszázad

magyar költészetét dolgozta fel. Konok következetességgel gyűjtött össze minden olyan magyar verssort, melyben a cigány szó vagy utalás megjelenik. Több mint 300 költő, versfaragó 755 verse szerepel a tematikus feldolgozásban a gyűjtő rövid értelmező kommentárjaival.

Mindehhez befejezésként, ráadásul ajánljuk elgondolkodtató olvasmánynak a Kalligram szerzőjének művét. *Rákos Péter* a „nemzeti sajátosságokról” szóló előítéletek anatómiáját elemzi szellemesen. Példái közt magyar, cseh, szlovák, lengyel és német adatok szerepelnek. A sztereotípek vándorlásának törvényszerűségei mégis csak általánosak.

Legyen jelképes zárómondatunk a könyv címe: 'Nemzeti jelleg a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők.'

Irodalom

KEMÉNY István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp, 1999.

KOVALCSIK Katalin: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Tanítók iskolytára 9. BTF-IFA-MKM, Bp, 1998.

BÁBOSIK István – RÁCZ Sándor (szerk.): *Romapedagógia. Pedagógiai tanulmányok*. Új Pedagógiai Közlemények. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék – Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány, Bp, 1999.

LAKATOS Mihály: *Cigány gyermekek nevelése és a napközi otthon pedagógiája – egy cigány pedagógus gyakorlatában*. Okker Kiadó, Bp, 1999.

SZÓKE Judit: *A Józsefvárosi Tanoda*. Soros oktatási füzetek, Bp, 1998.

E. VÁMOS Ágnes (szerk.): *Etűdök módszertanra. A Soros Alapítvány Roma programjának díjnyertes írásai*. Azsutac zsutípo. Mestersége: tanár. ÖNKONET, Bp, 2000.

PONGRÁCZ Éva – VÁRNAGY Elemér: *Roma gyermekek képzőművészeti képességfejlesztése*. A hét szabad művészet könyvtára. Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, 1996.

WIZNER VÉG Balázs (szerk.): *A Palacsinta hangja. Szabad szövegek cigány gyerekek tollából*. Palatinus, Szabad Iskoláért Alapítvány, Bp, 1999.

HEGEDŰS Sándor: *Cigányábrázolás a magyar költészetben*. Konzept-H Kiadó, Bp, 2000.

RÁKOS Péter: *Nemzeti jelleg a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*. Kalligram, Pozsony, 2000.

Makai Éva – Trencsényi László